HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Tarafından İngiliz Hükümetine Sunulan Gizli Bir Rapora Göre I. Dünya Savaşı Sonrasında Transkafkasya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Genel Durumu (Curzon of Kedleston Raporu)

According to a Secret Report, in which Presented by Foreign Office to the Government of Great Britain General Stuation of Transcaucasia and Caucasian Republics after the first World War (The Report of Curzon of Kedleston)

Gökhan Bolat[*]

Özet

Yirminci yüzyılın başlarında meydana gelen I. Dünya Savaşı (1914-1918) birçok coğrafyada olduğu gibi büyük devletlerin önemli mücadele alanlarından biri olan Kafkasya'da da önemli sınır ve siyasi değişiklilere neden olmuştur. Çarlık Rusya'nın 1917 yılında yapılan bir darbe ile yıkılması ve Rusya'nın savaştan çekilmesi bu bölgede siyasal bir boşluğun doğmasına neden olmuştur. Kendi içinde bir hâkimiyet mücadelesine başlayan Ruslar, bir yandan yönetime egemen olmaya çalışırken diğer yandan daha önce kendi hâkimiyeti altındaki bu topraklarda İngiltere, Amerika, İtalya, Fransa gibi müttefik devletlerle mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Bu çalışmada, İngiltere'nin önemli siyasetçilerinden bir olan ve Hindistan, İran ve Kafkasya konusunda İngiltere'nin en önemli uzmanlarından Lord Curzon'un Transkafkasya adlı raporu ele alınmıştır. Curzon, hazırladığı raporda I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya'nın politik durumu hakkında bilgi vererek, İngiliz Hükümeti'ne burada izlenmesi gereken politikalar hakkında çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Transkafkasya - Kafkas Cumhuriyetleri - İngiltere.*

[*] *Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Kayseri*

Abstract

First World War (1914-1918), happened at the beginning of twentieth century, caused some political and border changes in Caucasia as happened in other lands. Tsarist Russia collapsed with 1917 Revolution and withdrew from The War. This situation led to a political vacuum in the region. On the one hand, Russians struggled among themselves to get control in the country, on the other hand there was a rivalry with Allied States; Great Britain, US, Italy and France.

In this study, a Transcaucasia report that was prepared by Lord Curzon, who was most important specialist on India, Iran and Caucasia and an important political figure in Great Britain, was analyzed. In this report, Curzon explains political condition in Transcaucasia and suggests some strategies for British government.

Key Words: *Transcaucasia - Caucasian Republics - Great Britain.*

Giriş

I.Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın savaştan yenik ayrılmaları ve Rusya'nın 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra savaştan çekilmesi sonrasında ülke içinde yoğun bir hâkimiyet mücadelesinin başlaması Kafkaslar'da siyasî bir boşluğun doğmasına sebep olmuştur. Zengin petrol kaynaklarının bulunduğu Transkafkasya aynı zamanda bu kaynakların taşınmasında önemli bir güzergâhtı.

Burada oluşan boşluğu doldurmak için İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya gibi müttefik devletler hemen harekete geçmiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında Batum ve Tiflis dâhil buraların bir kısmını işgal eden İngilizler[1] bölgenin geleceği için yeni politikalar geliştirme yoluna gitmiştir. Eski Hindistan Genel Valisi ve bölge hakkında detaylı bilgi ve tecrübelere sahip olan Lord Curzon'dan bölgenin durumu ve buradaki cumhuriyetlerle ilgili bir rapor hazırlanması istenmiştir. *Curzon of Kedleston*[2] imzasıyla hazırlanan *Transkafkasya Raporu*[3] 24 Aralık 1919'da tamamlanmış ve İngiliz Hükümeti'ne sunulmuştur. Gizli ibareli raporda, bölgenin tarihi gelişimi, sosyal, demografik, dinî ve ekonomik yapısı ile burada kurulan Erivan Ermeni Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin

[1][1] Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra Korgeneral Sir William Montgomerie Thomson (1877-1963) kumandasında İran'dan gelen İngiliz Ordusu Transkafkasya'yı ele geçirmiş ve bu durum Ağustos 1919'a kadar devam etmiştir. Batum'dan ise Temmuz 1920'de ayrılmıştır. Brian Pearce, and W. M. Thomson, *Introduction to 'transcaucasia 1918-19*, Revolutionary Russia, Volume 10, No.1, 1997, s.72.

[22222][2] Asıl adı George Nathanial Curzon'dur (11 Ocak 1859 – 20 Mart 1925). 19. Yüzyılda İngiltere'nin Hindistan ve İran politikasındaki en önemli isimlerden biridir. İngiltere'nin kuzeyinde yer alan Derbyshire şehrine bağlı Kedleston'u temsilen 1898-1911 arasında Lord (The Lord Curzon of Kedleston) 1911-2921 arasında da Baron (The Earl Curzon of Kedleston) unvanlarını almıştır. Makalede adı geçen raporda da ismini kısaca C. OF K. (Curzon of Kedleston) olarak yazmıştır. Curzon, Hindistan, Nepal (Himalaya Dağları'na kadar), Tibet, İran ve Kafkasları neredeyse karış karış dolaşmış ve buralar hakkındaki izlenimlerini ülkesine rapor etmiştir. Bu gözlemler İngiltere'nin bu bölgelerle ilgili politikalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: A. S. Goudie, *George Nathaniel Curzon: Superior Geographer*, The Geographical Journal, C. 146, S. 2 Temmuz 1980, ss. 203-209

[3] Public Record Office (PRO), Cabinet Office (CAB), 24/95, Transcaucasia, ss. 159-163.(Esasen toplam 12 sayfa olan raporun sayfa numaralandırılması her iki sayfada bir yapılmış, bazı sayfalar ise A,B şeklinde (162A,162B gibi) ayrılmıştır.

genel durumları, Bolşevizm, İran, Pan-Turanizm Hareketi ve kendi aralarındaki ilişkiler hakkında bilgiler verilmiştir.

Raporun sonunda bölgede uygulanması gereken politikalar neden ve sonuçları ile ortaya konulmuş ve bunların yol açacağı her ihtimalin genel bir analizi yapılmıştır.

Transkafkasya

Transkafkasya[4]'nın bazı bölümleri farklı zamanlarda Rusya sınırlarına dâhil edilmiştir. Bölgenin tamamı ise 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin Batum, Oltu ve Ardahan'dan çekilmesiyle birlikte Rusya'nın eline geçmiştir.

Bu bölgede yaşayan insanlar; Müslümanlar (Şii ve Sünnî), Hıristiyanlar (Ortodoks Rum ve Rus, Ermeniler, Lutheranlar[5]) ve Yahudilerdir. Bölgede 18 farklı millet ve 48 farklı dil olduğu tahmin edilmektedir.

Bölge şuan 4 bölüme ayrılmıştır; Gürcistan, Erivan Ermeni Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Batum Eyaleti. Kafkasya'nın kuzeyinde bulunmasına rağmen, eski Rus yönetim bölgesine dâhil olan Dağıstan Eyaletinin de bu bölümlere dâhil edilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki satırlar şu anki durumun temel faktörleridir:

Transkafkasya'nın 1915'te tahmin edilen nüfusu yaklaşık 7 milyondur ve şu unsurlardan oluşur;

- Müslümanlar (Tatarlar ve Aşiretler) : 2.000.000.
- Gürcüler: 1.650.000.
- Ermeniler: 1.200.000.
- Avrupalı Sömürgeciler, Yabancılar, Yahudiler vs. 1.200.000.
- Dağıstanlı Kabileler: 700.000
- Ruslar: 325.000

Rusya'nın etkisi altındaki Transkafkasya'nın doğal kaynakları Bakü civarındaki petrol alanları, Gürcistan'daki Manganez yatakları ve Batum Eyaleti'ndeki geniş bakır yatakları hariç, gelişmemiştir. Bunun sebebi ise önceki Rus hükümetinin ilgisizliği ve yabancı sermayeye getirdiği kısıtlamalardır. Kafkasya'nın içinde ve civarında uçsuz bucaksız zengin kereste alanlarıyla birlikte bakır, petrol, kurşun, demir, kömür ve diğer mineraller bulunmaktadır. Zengin sodyum sülfat yataklarının bulunduğu Hazar kıyılarında uzanan önemli bir balık endüstrisi vardır. Su gücünün gelişmesinde henüz keşfedilmemiş zengin imkânları bulunmaktadır.

1917 Rus Devriminden Önceki Durumu

Transkafkasya, devrimden önce Rusya'ya bağlı olarak Tiflis'te oturan bir genel vali tarafından yönetilmekteydi. Bölge altı yönetim birimine ayrılmıştı; Karadeniz eyaleti, Kutais[6],

[4] Transkafkasya veya Kafkasya terimleri İngilizler tarafından Kafkasya'nın güneyindeki dağlık alanların bulunduğu coğrafi bölgeyi ifade etmek için birbirinin yerine kullanılmıştır. Bkz: John D. Rose, *Batum as Domino, 1919-1920: The Defence of India in Transcaucasia*, The International History Review, Volume 2, No. 2 January 1980, s.266 (Dipnottan).

[5] Martin Luther'in öğretilerini takip edenler.

[6] Gürcistan'ın batı bölgesinde yer alan ülkenin ikinci büyük şehri. Sovyetler döneminde ağır metal sanayinin önemli merkezlerinden birisiydi.

Tiflis, Bakü, Erivan ve Elizavetpol[7]. Bunlara daha sonra Batum, Kars ve Dağıstan da eklenmiştir.

Devrimden Sonraki Gelişmeler

1917'de Rus ordusu "işgal ve tazminatsız barış" sloganıyla Kafkasya'dan ayrıldı. Bu durum bölgenin Türklerin eline geçmesine neden oldu. Türk işgaline karşı Tiflis'te Gürcüler, Tatarlar ve Ermenilerin oluşturduğu bir *Kafkasya Rejimi* kuruldu. Ermeniler, Gürcülerin Kafkasları Tiflis'ten yönetmek için merkezî bir Gürcü yönetimi kurmasını kabul ederken, Azerbaycan Tatarları ise Türklere sempati duymaktaydı.

Daha sonra, farklı zaman ve farklı devletlerin himayelerinde üç bölge, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, kendi hükümetlerini kurarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. İngiltere bu devletlerin bağımsızlıklarını resmi olarak tanımasa da, İngiltere'nin Transkafkasya Komiseri Mr. Oliver Wardrop'un bir süre önce Tiflis'e gönderdiği bir telgraf ile dolaylı olarak tanımıştır. İngiliz işgali boyunca Askeri yetkililer tarafından sınırlı tanımanın boyutları aşağıda ifade edilmiştir.

Bazı Bölgelerin Kısa Tarihçesi

a) Batum Eyaleti

Batum eyaleti 7. yüzyılın başlarında Gürcistan Krallığı'na bağlı olarak görülmektedir. 15. yüzyılda burası Türkler tarafından ele geçirilmiştir. 1878 Berlin Antlaşması ile de Rusya'ya geçti. 1917'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile tekrar Türklerin eline geçti. Gürcistan Milli Komitesi bu antlaşmayı tanımadı ve Türklere karşı savaşmaya başladı. Ancak Türklerin buradaki varlığını ortadan kaldıracak güçleri yoktu. Burası Mondros Mütarekesi (Turkish Armistice Terms)'nin 15. Maddesi[8] ile İngilizler tarafından işgal edilinceye kadar Türklerin hâkimiyeti altında kaldı. Buradaki İngiliz işgali halen devam etmektedir.

b) Gürcistan

Eski Gürcü Krallığı'nın varlığı Hıristiyanlık öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Ortaçağlardaki son haçlı seferlerinde önemli bir rol oynamışlardır. Yüzyıllara dayanan tarihi, Türk ve İranlılarla inişli çıkışlı bir mücadele halinde geçmiştir. Rusya'nın güneye doğru genişlemeye başlaması üzerine Gürcistan, Kafkasların Türklerin elinden alınması için kuzeydeki komşusuna birlikte hareket etmeyi ve birleşmeyi önerdi. 1783 yılında II. Katherina ile bir antlaşma[9] yaparak, Rusya'ya vereceği destek karşılığında özerklik sözü aldı. Ancak, 1801 yılında Rusya Gürcistan'ı işgal etti ve daha önce verdiği sözlerden çok az bir kısmını

---

[7] Günümüzde Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Gence'nin 1805-1918 yılları arasındaki resmi adıdır.

[8] Mondros Mütarekesi'nin 15. Maddesi; *Müttefiklerin denetim elemanları halen Türklerin kontrolündeki Trans-Kafkasya Demiryolları dâhil tüm demiryollarında yönetimi tamamen müttefik devletlerde olacak şekilde devralacaklar, halkın ihtiyaçlarının karşılanmasına dikkat edeceklerdir. Bu madde Müttefiklerin işgali altındaki Bakü ve Batum için de geçerlidir. Türkiye, Bakü'nün Müttefikler tarafından işgaline itiraz etmeyecektir* şeklindedir. Mütareke hakkında daha fazla bilgi için bkz: Gwynne Dyer, *The Turkish Armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotations of Moudros*, Middle East Studies, Vol.8, No. 3, October 1972, s.341.

[9] Gürcistan'da etkili olan Ermeni II. Erekle Han (asıl adı Kakhet'i K'art'li) Doğu Gürcistan kralı unvanı ile 1783 yılında Rusya ile *Georgievsk Antlaşması*'nı yaparak Rusya'nın Kafkasya'da etkin olmasının yolunu açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muriel Atkin, *The Pragmatic Diplomacy of Paul I: Russia's Relations with Asia, 1796-1801*, Slavic Review, C. 38, S. 1 March 1979, s.61.

tuttu. Gürcistan'a tam anlamıyla bir özerklik vermedi. Bu yüzden 1907 Hague[10] Konferansı'nda Gürcüler Rusya'ya karşı duydukları güvenlerinin sarsılmış olduğundan hareketle Rusları şikâyet ettiler.

Rus Devriminden sonra kurulan Kafkasya Rejimi 1918 Haziranına kadar devam etmiştir. Bu dönemde *Yarbay Pike* komutasındaki İngiliz Askeri Misyonu bu idareyi etkilemek ve kendi yanlarına çekmek için onlarla yakın ilişki içine girdi. Bir önceki dönem Rusya Duma'sında görev alan Gürcü politikacılar Jordani ve Gegechkori'nin etkili yönetimleri altında bu rejime 4 milyon ruble borç vererek bunların kendi yanında savaşa katılmalarını sağladı.

Ancak farklı toplumların çatışan çıkarları ve Gürcistan ordusu içindeki Bolşevizm'in etkisinden dolayı Kafkasya Rejimi politikası başarısız oldu. Sonuç olarak ayrı bir Gürcistan parlamentosu kurularak bağımsızlığını ilan etti. Gürcistan'ın iç politik eğilimi kuruluşundan beri Bolşevizm'le bağlantılı idi. Son gelen raporlar, Gürcistan'daki yerel hükümetin önemli ölçüde güçlendiğini kanıtlamaktadır. Eski Rus hükümeti döneminde kurulan Zemtsva[11] ülkenin gelişiminde eski rejimden bile daha önemli rol oynamıştır. Geniş mahallî güçlere sahip olarak, kısa süre içinde kendi temsilcilerini Tiflis'teki Merkezi Parlamentoya göndermekteydiler.

Rus istatistiklerine göre Batum Vilayeti dâhil 34850 km^2 toprak ve 2.512.000 nüfusa sahip olan Gürcistan'daki nüfus dağılımı şöyledir:

- Gürcüler (Hıristiyan ve Müslümanlarla birlikte) 1.530.000
- Ermeniler 260.000
- Ruslar 129.000
- Türkçe Konuşan Müslümanlar[12] 213.000
- Müslüman Aşiretler 126.000

c) Erivan Ermeni Cumhuriyeti

Erivan Ermeni Eyaleti ve Nahcivan, 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla[13] İran tarafından Rusya'ya bırakılmıştır. Kafkas Ermenistan'ının geri kalanı ise 1878 Berlin Antlaşması'yla Kars, Oltu ve Ardahan'ın Türkler tarafından Rusya'ya bırakılmasıyla kesin olarak Rus hâkimiyetine girmiştir.

Kafkas Ermenilerinin geleceği şuan binlercesi Kafkasya'ya sürülen Türkiye Ermenilerine bağlıdır. Kafkas Ermenileri Gürcüler gibi tutumlu ve çalışkan değillerdir. Fakat Erivan Cumhuriyeti'nin politikaları, adı intikam ve tahrik programıyla kötü bir şekilde ün

[10] Lahey, Hollanda'nın üçüncü büyük şehridir.

[11] Zemtsva, 1860'lı yıllarda Rusya'da üst tabakada bulunan bir grup soylu tarafından İngiliz Liberalizmini Rusya'da da yaygınlaştırmak için başlatılan çalışmaları mahalli alanda uygulamak için 1864'te kurdukları mahalli meclislerdir. Tekili 'Zemstvo'dur. Üyeleri seçimle belirlenen bu meclisler, mahalli vergileri toplama, yerel ekonomi, yol yapımı gibi alanlarda yatırım yapıyorlardı. Bu şekilde yönetilen kasaba ve şehirlere de Zemstva denilmiştir. Bu meclislerin açtığı okullar zamanla hem kalite hem de sayı bakımından Kilise okullarını geride bırakmıştır. Bu uygulama 1917 yılına kadar devam etmiştir. Bkz. Mustafa Ergün, *Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar*, Kuramsal Eğitimbilim, C.2, S. 1, 2009, s.44.

[12] Türkçe konuşan Müslümanlardan kasıt, genelde Tatarlar ve Azeriler'dir.

[13] Türkmençay Antlaşmasının 3. Maddesi ile Revan (Erivan) ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır. Rusya Revan Hanlığını lağvederek burada 1850 yılında Erivan Guberniyası'nı kurmuş böylece, ileride kurulacak bir Ermeni devletine zemin hazırlamıştır. Bkz: Okan Yeşilot, *Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları*, TAED S.36, 2008, ss.190-191.

yapmış ve son zamanlarda İngiltere karşıtı bir hale gelmiş olan Ermenistan gizli servisi ya da Taşnaksutyun olarak bilinen örgüt tarafından belirlenmektedir. Şiddetli bir sosyalist ve devrimci kökene sahip bu örgütün şuan ki politikaları şöyledir:

1- Erivan Cumhuriyeti'nin topraklarını ele geçirme
2- Ermeni Ordusunun teçhizatını artırıp toprakları genişletme
3- Taşnak doktrinini yaygınlaştırma.

Bu örgütün faaliyetleri sona erinceye kadar Erivan Cumhuriyeti'nde demokratik bir hükümetin gelmesi zor görünmektedir. Örgüt Terörizm metotlarıyla Ermeni toplumunda daha iyi ve geniş fikirli unsurların resmî görevlerde etkili olmasını engellemektedir. Başbakan M. Khatissian bir zamanlar Taşnak üyesi olmasına rağmen sık sık örgüt üyeleriyle çatışıyor. Bunun yanı sıra Eski Rusya Duma'sının bir üyesi ve barış konferansında Ermenistan'ın temsilci olan M. Papandjanian'ın örgütteki fikir ayrılıklarından dolayı emekli olduğu rapor edildi.

Rus istatistiklerine göre şu anki Erivan Cumhuriyeti'nin 1912'deki nüfusu 1.081.000'dir. Bunun 600 bininin Ermeni geri kalanının ise Müslümanlar olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Kafkasya'nın çeşitli yerlerine dağılmış yaklaşık 700 bin Ermeni bulunmaktadır. Bunların 230 bini Gürcistan'da, 180 bini Azerbaycan'da, 200 - 300 bini ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında ihtilaflı bölge olan Batum Vilayeti'nde bulunmaktadır. Bölgenin doğal nüfusuna ilaveten Türkiye'den sürgün edilen 300 bin Ermeni ve 30 bin Asurî de Erivan Cumhuriyeti'ne dâhil edilebilir.

Kafkasya'nın genelinde en önemli bir problem yardım çalışmalarıdır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin ekonomik durumu oldukça kötü durumdadır. Türkler tarafından yıkılan ülkedeki şehir ve kasabalar mültecilerle doludur. Amerikan Yardım Komisyonu'nun çabalarına rağmen yiyecek bulmak oldukça zordur. Açlık ve hastalık çok yaygın durumdadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan'la tartışmalı alanlarda Ermeniler ve Müslümanlar arasındaki çatışmalar da devam etmektedir.

d) Azerbaycan Cumhuriyeti

Bu eyalet İran tarafından 1813 Gülistan Antlaşmasıyla[14] Rusya'ya bırakılmıştır. Gürcistan gibi bağımsız bir devlet tarihine sahip değillerdir.

Azerbaycan, Rus işgalinden önce sırasıyla Gürcistan, Türk ve İran hâkimiyetlerinde kalmıştır. Yerleşik halkı İran tarzında Şii Müslüman ve dilleri bir Türk lehçesidir.

Rus istatistiklerine göre, şu an ki topraklarının toplamı yaklaşık 84.714 km^2[15]dir. Toplam nüfusu yaklaşık 2 milyon olup bunun % 60'ını Müslümanlar, %20'sini Ermeniler, %6'sını Ruslar ve geri kalanını ise İranlılar, Yahudiler vs. oluşturmaktadır.

Bakü'nün de içinde bulunduğu Abşeron (Apsheron)[16] Yarımadası muhtemelen tüm Transkafkasya'daki -en azından Ruslar açısından- en önemli yerdir. Normal zamanlarda Rusya'da tüketilen yakıtın en büyük kısmı buradaki geniş petrol yataklarında üretilmektedir. Bakü limanı Volga yoluyla, Astragan[17] limanı ve Rusya'nın bütün ana suyollarıyla kolay

[14] 12 Ekim 1813 tarihinde imzalanan Gülistan Antlaşması'yla; Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları Rusya'nın hâkimiyetine bırakılmıştır. Yeşilot, *agm*. s. 188.

[15] Raporda verilen 32.500 square miles'in km^2 olarak karşılığıdır.

[16] Türkçede ' Şifalı Hapşırık' anlamına gelmektedir.

[17] Hazar kıyısında, 300 bin nüfuslu ve nüfusun büyük çoğunluğunu Tatar ve Kazakların oluşturduğu bir liman şehri.

ulaşım sağlamakta olup, bu durum petrolün farklı pazarlara daha ucuz ve kolay taşınması açısından önem arz etmektedir. Şehir, Rusya-Kafkasya ve Transhazar-İran arasındaki her türlü ithalatta önemli bir tedarik ve destek noktasıdır. Ayrıca bir iç denizde yer almasına rağmen, Çarlık Rusya'sındaki en büyük gemi yapım ve nakliye merkezidir. Yeterli tersane ve onarım atölyeleriyle iyi derecede doğal bir limana sahiptir. Önceki dönemlerde gemiler genellikle Clyde[18]'de yapılır, Volga yoluyla Bakü'ye getirilirdi. Daha sonraları gemi yapım işi kendiliğinden Bakü'ye kaymıştır. Petrolünden başka Bakü'de un ve pamuk dokuma fabrikaları da bulunmaktadır. Pamuğun hammaddesi ise Transhazar'dan gelmektedir.

Başbakan ve aynı zamanda ilk hükümeti kuran Fetih Ali Han Hoisky, iyi eğitimli ve kabiliyetli bir avukattır. Hoisky ileri fikirli biri olup yerini daha sonra yine bilge bir Tatar Türkü olan M. Yusufbekov'a bırakmıştır. Son gelen raporlarda Yusufbekov'un yeni bir kabine kuracağı ve bu kabine de Han Hoisky'nin dışişleri bakanı olarak yer alacağı bildirilmiştir.

Yusufbekov, Hoisky ve General Mihmandarov'un bulunduğu bir kabinede Ermeni sorununda daha liberal bir tutum alanların yer alması muhtemelen zordur. Birleşik bir Azerbaycan Hükümeti sosyalistlerden daha muhafazakâr olarak değerlendirilebilir. Zengin tüccar sınıfı hükümet dışında durmakta ve dolaylı yönden etkilerinin daha güçlü olacağını düşünmektedirler.

e) Dağıstan

Kafkas sıradağlarının kuzeyinde yer alan bu eyalet önceleri yerel hanların idaresi altında bulunmaktaydı. 1813 Gülistan Antlaşması'yla İran'dan Rusya'ya geçmiştir. Dağlık bir ülke olup sarp tepelerde farklı etnik gruplardaki aşiretler yaşamaktadır. Rus Devriminden sonra kendini sözde *Bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti* olarak ilan etmiş ve temsilcilerini barış görüşmelerine göndermiştir. Azerbaycan gibi, Dağıstan'da da tarihte bağımsız bir devlet kurulmamıştır. Dağıstan halkı şuan özerk bir yönetime bile hazır değildir. Bu yüzden İngiltere hükümeti Denikin[19] tarafından bu eyalet işgal edildiğinde buna mecburen razı olmuştur. Şu anki durumu, halkın önemli bir kısmı tekrar Rus idaresine girmeyi kabul etmiş görünmektedir. Diğer kısmı ise *Gönüllü Ordu*[20]'ya zorla katılmaya karşı olup, bağımsız bir devlet kurmayı veya Azerbaycan'la birleşmeyi istemektedirler.

Petrovsk, Dağıstan'ın Hazar Denizi'ndeki limanıdır. Bakü limanından daha az bir öneme sahiptir. Fakat Grozni[21]'deki petrol alanlarının[22] genişlemesiyle beraber dikkate değer bir şekilde gelişmektedir.

Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Hedef ve Özellikleri

---

[18] İskoçya'nın batısında yer alan gemi yapımıyla ünlü şehir. Gemi yapımında diğer bir önemli şehir yine İskoçya'da bulunan Glasgow şehriydi.

[19] Asıl adı Anton İvanoviç Denikin (16 Aralık 1872 –8 Ağustos 1947) olup Çarlık Rusya'sında General rütbesindedir. Rus İç Savaşı sırasında Beyaz Ordu'nun öne çıkan komutanlarındandır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Donald J. Raleigh, *The Russian Civil War, 1917-1922*, The Cambridge History of Russia, Volume III, (Edited by Ronal Grigor Suny), Cambridge University Press, Cambridge 2006, ss. 140-167.

[20] Bolşevik İhtilalından sonra Çarlık rejimi taraftarları tarafından kurulmuş ve Rusya iç savaşında Bolşeviklere karşı mücadele etmiştir. Beyaz Ordu olarak ta bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Jeremy Smith, *Non-Russians in the Soviet Union and After*, The Cambridge History of Russia, Volume III, (Edited by Ronal Grigor Suny), Cambridge University Press, Cambridge 2006, ss.495-521

[21] Dağıstan'ın başkenti ve en önemli şehridir.

[22] Grozni'deki en önemli petrol alanları Terek Kazak ilinde bulunmaktadır

a) Genel Özellikleri:

1- Gerçek istekleri bağımsızlıktır.
2- Sovyet Bolşevizm'iyle mücadele istekleri farklıdır
3- En büyük korkuları General Denikin ve onun Birleşik Rusya politikasıdır. (Bu doğrudur. I. Dünya Savaşı boyunca Müttefik Devletler[23] az sayıda Ermeni'nin Rusya ile birleşmesini yayınladıkları bildirilerle önlemişlerdir[24].)

b) Cumhuriyetlerin İç Durumları

Gürcistan dışındaki Cumhuriyetler idarecilerin deneyimsizliklerinden dolayı sıkıntı çekmektedirler. Bu durum savaş sırasında yıkılan Azerbaycan ve Ermenistan'ın öncelikli olarak yeniden imar edilmesi zaruretine yeni sıkıntılar eklemektedir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen ümit verici işaretler de bulunmaktadır. Örneğin Azerbaycan/Bakü'de oldukça iyi bir yönetimin olduğu bildirilmektedir. Etkili polis gücünün olduğu caddeler oldukça bakımlı ve tramvay hizmeti yeniden başlatılmıştır. Ayrıca yaklaşık otuz bin kişilik bir ordu kurulmuştur.

Ermenistan'da ise Gürcistan'daki önemli ticarî çıkarlarını ülkesine hizmet etmeye adadığı için feda eden Başbakan M. Khatissian geniş fikirli ve dürüst bir devlet adamıdır. Ermenistan'ın genel iç durumu;

a) Kabiliyetli yöneticilerin eksikliği
b) Yiyecek durumunun azlığı ve buna karşın çok sayıda mültecinin ülkeye gelmesi şeklinde içler acısı olarak tanımlanabilir.

Üç cumhuriyet içinde en iyi durumda olan Gürcistan'dır. Halkı Çarlık Rusya hâkimiyetinde bile Avrupa kökenli medeniyetleri sayesinde kültür ve yetenek bakımından komşularından daha iyi bir konumda oldukları için ülkeleri savaşın yıkımından kurtulmuştur. İç işleri düzenli görünmektedir. Bolşevizm ara sıra etkisini gösterse de bir süre sonra bu etki övgüye değer bir şekilde azalmaktadır. Mevcut Gürcü hükümeti Denikin'in ajanları tarafından topraklarında yapılan Rusya propagandasından şikâyet etmektedir. Demokrasi taraftarları ise Batum Vilayeti'ndeki İngiliz askeri yönetimine sığınmaktadırlar.

Bu cumhuriyetlerin ekonomik durumları hemen hemen aynıdır. Dış ticaret hedeflerinin hacmi düşük bir noktadadır ki bunun pratik anlamda bir değeri yoktur. Son göstergelere göre bu hacim 700-800 ruble karşılığı İngiliz Sterlini'dir. İthalat yoktur ve tüm ülke özellikle tarımsal makineler başta olmak üzere mamul malların yokluğundan dolayı sıkıntı çekmektedir.

Ekte sunulan haritada mevcut demiryolları gösterilmiştir. Batum-Bakü demiryolu Batum-Gürcistan-Azerbaycan hattının yanı sıra, Tiflis-Erivan-Eski Culfa[25]'dan, Gürcistan-Ermenistan ve Azerbaycan'a doğru uzanmaktadır. Rusya 1918'de geri çekilmesinden sonra

[23] İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya (1917'de savaştan çekildi) ve sonradan İtalya) kastedilmektedir.
[24] Curzon'un kendi değerlendirmesidir.
[25] Şah I. Abbas döneminde burada yaşayan Ermeniler, Osmanlı-İran mücadelesi ve Ermenilerin ticari yeteneklerinden dolayı İran içinde zorla göç ettirilmiştir. İsfahan yakınlarında bir yere yerleştirilen Ermeniler için burası zaman içinde önemli bir yerleşim yeri haline gelmiş ve buraya geldikleri yerin adını vererek *Yeni Culfa* diye adlandırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: David Blow, Shah Abbas, The Ruthless King Who Became an Iranian Legend, I.B. Tauris&Co. Publication, New York 2009, ss. 76-80.

çok sayıda lokomotif ve motoru burada bırakmıştır. Fakat bu alanda yine de ciddi bir eksiklik bulunmaktadır. Malzeme ve kalifiye eleman eksikliğinden dolayı çok az tamirat yapılabilmektedir. Mütarekeden[26] sonra Türk ordusunun geri çekilmesi sırasında bu lokomotiflerin çoğu, Türk ordusu tarafından Batum ve Kars gibi yerlerde toplanmıştır. Bu durum büyük probleme sebep olmuştur. Çünkü hiçbir devlet lokomotif ve motorların ülkelerinden ayrılmasına razı olmamıştır. En sonunda İngilizler tarafından bir demiryolu idaresi kurularak güzergâh boyunca trafiğin akışı sağlanmıştır. İngilizlerin çekilmesinden bu yana üç devlet İngilizlerin kurduğu bu hatların işleyişine karşılıklı olarak izin vermektedirler. Fakat kalifiye eleman eksikliğinden dolayı mecburen Rus personelin çalıştırıldığı Batum'daki demiryolu idaresi sağladığı kazançtan dolayı Gürcistan ve İngiltere arasında anlaşmazlığa sebep olmaktadır.

Alat[27] (Alyat)'da Batum-Bakü bağlantılı ve Culfa'da sona eren yeni bir hat çalışması da Ruslar tarafından başlatılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti şimdi bu işi bir imtiyaz olarak sunmakta olup İtalyan'ların bu imtiyazı kesin olarak alacakları bildirilmektedir.

c) Birbirleriyle olan ilişkileri

1- Azerbaycan ve Gürcistan

İki devlet son dönemde Denikin'in saldırılarına karşı savunma ittifakı yapmış ve aralarındaki tartışmalı topraklar sorunun bilirkişiler tarafından çözümü konusunda anlaşmışlardır.

Bu antlaşmadan önce iki devlet arasında şu anki Azerbaycan Devleti'nin kurulmasına himayelik ettiğinden dolayı Gürcülerin, Türklere duyduğu geleneksel düşmanlıktan kaynaklanan ciddi bir anlaşmazlık vardı.

2- Gürcistan ve Ermenistan

Ocak 1919'da Ermenistan ve Gürcistan tartışmalı Borchalinsk[28] toprakları üzerinde, Denikin'in Ermenileri desteklediği bir savaşın içine çekildi. Tiflis'teki İngiliz Kumandanlığı tarafından bir barış imzalandı ve tartışmalı bölge tarafsız alan olarak ilan edildi. Ermeni ve Gürcüler arasındaki son anlaşmazlıkların çoğu Taşnaksutyun'un General Denikin'le olan dostane ilişkisindendir. Şükür ki, Transkafkasya'daki İngiliz Baş komiserinin yoğun gayretleriyle ilişkiler son dönemde dikkate değer bir şekilde gelişti ve iki ülke arasında malların gümrüksüz geçişine olanak sağlayan bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma Ermenistan'daki gıda sorununun biraz azalmasına neden oldu.

3- Ermenistan ve Azerbaycan

İki ülke arasındaki gergin ilişkilerin tarihi 1905 yılında Bakü ve Kafkasya'nın diğer yerlerindeki Ermeni katliamlarına kadar uzanmaktadır. Bu katliamların ortaya çıkardığı duygular, I.Dünya Savaşı boyunca Türkiye'deki Ermenilerin katl ve sürgün edilmesi ve diğer taraftan Mart 1918'de Bakü'de ve aynı yılın Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Kafkas

[26] Mondros Mütarekesi.

[27] Alat veya Alyat (Azerbaycan Türkçesinde Ələt, İngilizce'de Aliat) Bakü'ye bağlı petrol yatakları ve taş ocaklarının bulunduğu küçük bir şehirdir. Nüfusu 12.765 olan şehir Pirsaat, Baş Ələt, Yeni Ələt, Qarakosa, Kotal, and Şıxlar (Şıhlar) ilçelerinden müteşekkildir.

[28] Şuan Gürcistan sınırları içinde bulunmaktadır

Ermenistan'ında Taşnaklar tarafından yapılan Müslüman katliamıyla gün yüzüne çıkmıştır. Son çatışmaların merkezi Nahcivan[29], Zengezur[30], Karabağ ve Şarur[31] gibi tartışmalı topraklardır.

Ermenistan'a Barış Konferansı tarafından Müttefik Devletler Yüksek Komiseri olarak gönderilen Albay Haskell'in Nahcivan'ın tarafsız bir bölge olması için tarafları razı etme yönündeki başarısız bir girişiminden sonra, son birkaç gün içinde tartışmalı topraklarla ilgili bir düzenleme yapılması, Müttefik Devletler veya Barış Konferansı'nın hakemliğinde bir karara varılması yönünde bir anlaşmaya yaklaşılmıştır. Bunun neticesi mutlaka Mr. Wardrop ve Albay Rhea[32] ile paylaşılmalıdır. Fakat Transkafkasya sorununun erken bir çözümü ihtilafın derinleşmesine karşı etkili bir garantiyi meydana çıkaracak gibi görünmektedir.

d) Denikin'e Karşı Cumhuriyetlerin Durumu

[29] Türkiye'nin doğusuna 13 km lik sınırı olan Nahcivan, Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgedir. Gümrü Antlaşması ile Türkiye'nin tasarrufuna bırakılan Nahcivan, Türkiye ve Rusya arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın üçüncü maddesiyle Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olarak kabul edilmiş, Azerbaycan'a verilen bu hakkın üçüncü bir ülkeye (Türkiye kastedilmektedir) devredilemeyeceğini vurgulamıştır. Bu durum Türkiye, Rusya ve Kafkas Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921 yılında imzalanan Kars Antlaşması'nda da gündeme gelmiş ve Nahcivan'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bir yapıda olduğu yinelenmiştir. Moskova Antlaşması'nın detayları hakkında bkz: J. H. M. Cornwall, *The Russo-Turkish Boundary and the Territory of Nakhchivan*, The Geographical Journal, Vol. 61, No. 6, June 1923, ss. 445-450.

[30] İki devlet arasındaki tartışmalı bölgelerden biri olan Zengezur (Ermenice: Զանգեզուր) üzerindeki sorun hala bitmemiştir. Son dönemlerde burası Ermenistan'ın etki sahasına girmiş ve burada yoğun bir Ermenileştirme faaliyeti başlatılmıştır.

[31] Azerbaycan'a bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Şahbuz Reyonunun idari merkezidir. Azerbaycan Türkçesindeki adı *Şərur* (Şerur)'dur. 2 Aralık 1920'de Ermenistan'la Türkiye arasında imzalanan Gümrü Antlaşması'nın 2. maddesi ile ileride yapılacak olan bir halk oylaması ile Nahcivan'la birlikte kendi geleceklerini tayin etmesi (Self-Determination) kararlaştırılmış ve bu yapılıncaya kadar Türkiye'nin tasarrufuna bırakılmıştır. (Bunun sebebi ise Ermenilerin 1919'da Nahcivan ve Şarur'daki Müslüman halka yönetilik büyük bir katliam hareketi başlatımış olmasıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Hariciye Siyasi Harb-i Umumî'de bulunan BOA. HR. SYS. HU, 136/15 numaralı belgede Nahcivan Vekili Harbek Takizade tarafından bildirilen bu olay; *1- Nahcıvan ve Şarur havâlîsinde kırk bes pâre köye Ermeniler sunûf-ı muhtelifeden mürekkeb kıta'âtla tecâvüz etmisler, şimendüfer güzergâhına karîb mahalleri zırhlı vagonlarla ateş altına almışlardır. Son alınan haberler ahâlî-i İslâmiyyeye karsı yapılan fecâyi' ve mezâlimin vahşetini göstermekde ve evvelce bildirilen katli'âmları te'yîd etmekdedir. 2- Bu havâlîde Büyük Vedi karyesine iki alay ile ta'arruz etmisler ve ahâlîsinden bir çoğunu katletmişlerdir. 3- İslâmlar tarafından yakalanan Ermeniler bu havâlîde bir tek Müslüman kalmayıncaya kadar İslâmların mahvına devâm edileceğine veyâhûd İslâmları kâmilen Aras nehrine dökeceklerine Ermenilerin karâr verdiklerini söylemişlerdir. Elde edilen ve Ermeni kıta'âtına yazılan mahrem emirnâmelerinde dahi aynen şu cümleler vardır: "Şarur ahâlîsini Aras çayına dökmek üçüncü alay kumandanının vazîfesidir...." Maksad, Şahtahtı ve Kıvrak karyelerini batırıp ora Müslümanlarını dahi Aras çayı arkasına dökmekdir. 4- Bayezid'den 12/7/[13]35'de Nahcıvan ve havâlîsi ahâlî-i İslâmiyyesi nâmına yazılan telgrafnâme de aynen zîre çıkarılmıştır.* şeklinde Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu iki bölge daha sonra 1921 Moskova Antlaşması ile Azerbaycan'a verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945) C. I, T.T.K. Yayınları, Ankara 2000, ss. 17 – 18.

[32] Paris'teki konferans süresince Albay Haskell'in olmadığı durumlardaki vekili.

Denikin'in Rusya'yı yeniden birleştirme amacı, Cumhuriyetlerin zaten kabul edilmiş olan bağımsızlık istekleriyle kesin bir tezat oluşturmaktadır. Tarafların şu anki askeri durumları aşağıda belirtilmiştir:

1- Karada: Geçen yazın başlarında İngiliz orduları Transkafkasya'yı henüz işgal etmişken, Denikin ve Gönüllü Ordu'sunun bulunduğu bölge ile Cumhuriyetleri ayıran hatta geri çekilmenin gerekliliği düşünülmüştü. Bu hat Kafkasya dağ silsilesinin ana merkezini takip etmektedir. Fakat onun doğu ve batı uzantıları kısmen olayların baskısıyla -özellikle Denikin tarafından tamamı işgal edilen Dağıstan olayında- iki kez değiştirilmiştir. İngiliz Hükümeti de bağımsız ve istikrarlı bir devlet oluşturma yönünde hiçbir ümidin olmadığı bir halk adına Denikin'le ciddi bir tartışma başlatmayı istememiştir. Denikin'in Dağıstan halkının bir kısmından edindiği tecrübe, gerçekte tam olarak oluşmadan tamamen kendisinin kurguladığı muhalefet, Gürcistan ve Azerbaycan entrikaları ve Dağıstan'daki durum Kafkasların tümünde barış için potansiyel bir tehlikedir.

Bölünmüş hattın batı sınırı Bzyb Nehri[33] olarak belirlenmiştir. Fakat Gürcüler ordularını Bzyb Nehri üzerindeki ön tarafı savunmasız Gagri'de muhafaza etmektedirler. Bu durum ise anlaşmazlığın canlı kaynağıdır. Denikin Gürcüler buradan çekilip Bzyb'i almadan bir Gürcü heyetiyle görüşmeyi kabul etmemektedir.

2- Denizde: Ağustos 1919'da son işgalin yapıldığı Transkafkasya'dan - Batum hariç- İngiliz ordularının çekilmesi bir gereklilikti. Hazar Denizi'ndeki İngiliz deniz gücü filolarının neredeyse tamamı Çarlık Rusya'sı gemileriydi ve bunlar askerlerini Bakü Limanı'na doğru sevk etmemesi koşuluyla General Denikin'e teslim edilmiştir. Denikin, bir yandan şimdiye kadar bu şarta dikkat ederken diğer yandan Azerbaycan bayraklarının Hazar Denizi'nde hem savaş hem de ticaret gemileri üzerinde görülmeye başlamasını önlemek için 1828'de Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşmasına müracaat etmektedir[34].

Karadeniz'de hazır bulunan bir İngiliz deniz gücü, Gürcülerin ordularını Karadeniz sahilinden Bzyb Nehri'nin güneyine çekmeyi kesin bir şekilde reddetmesine kadar Denikin'in savaş gemilerine engel olmuştur. İngiliz engelinin kalkmasından sonra Denikin, Gagri'nin dışında bulunan ve bizim talebimiz üzerine daha önce silahsızlandırılan bir Gürcü koruma gemisini ele geçirmiştir. Ayrıca Denikin'in savaş gemilerinden birisi ile Gürcü koruma gemisi Poti'de[35] birbirine karşılıklı ateş açmışlardır. Bu harekete karşı çıkan Gürcüler olayı resmen protesto etmişlerdir.

Denikin ve Cumhuriyetler arasındaki gizli ancak her an tehlikeli bir şekilde patlaması muhtemel düşmanlık günümüzde tüm Transkafkasya'nın durumunu belirleyecek olan anahtardır. Nitekim son olarak Denikin'in Gürcistan'la bir savaşı düşünmeye başladığı bildirilmektedir. Ayrıca bu raporun yazıldığı sırada petrol yataklarını kontrol altına almak için Bakü'ye bir saldırının tasarlandığı da söylenmiştir. Son olarak ekonomik ambargo uygulayarak kontrolü altındaki yerlerden bu üç cumhuriyete ihracat yapılmasını sınırlamıştır. Gürcüler ise

[33] Bzyb, Gürcistan'a bağlı Abazya'da bulunan bir köy ve nehir bu köyden geçtiğinden dolayı köyün adını almıştır. Abazya'da Kodori Nehri'yle birlikte iki büyük nehirden biridir. Toplam uzunluğu 110 km'dir.

[34] 1828 yılında yapılan Türkmençay Antlaşmasının 5. Maddesiyle Hazar Denizi ve Kafkaslar arasında kalan bölgeler Rusya'ya bırakılmıştır. Oktay Yeşilot, *agm*, s. 190. General Denikin bunu kendi tezlerini savunmak ve bu bölgede Azerbaycan'ın etkin olmasını engellemek ve buraları tekrar işgal etmek amacıyla kullanmaya çalışmıştır.

[35] Gürcistan'ın Karadeniz kısısında bulunan önemli bir liman kentidir. 2008 yılındaki Rus-Gürcü Savaşı'da da Rus askerleri bu şehre girmişlerdir.

Denikin'in Batum'daki adamlarının ülkede Birleşik Rusya propagandası yaptığını ve ekonomik durumlarını kötüleştirdiğini şikâyette etmektedirler.

e) Cumhuriyetler ve Bolşevizm

Azerbaycan, Tatar arazi sahipleri veya Han'ların ve varlıklı tüccar sınıfın gücünden dolayı Anti-Bolşevik olarak değerlendirilebilir. Fakat Bakü'de belirgin bir şekilde Bolşevizm'e meyilli büyük bir Rus işçi nüfusu var ve bunlar *Gumet* olarak bilinen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (Committee of Union and Progress) ile yakın ilişkide olduğu tahmin edilen Müslüman topluluk tarafından desteklenmektedir.

Kafkas Ermenileri, Çarlık Rusya tarafından 1902 yılından beri bölgede aşırı devrimci bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Taşnaksutyun aşırı sosyalist eğilimlidir. Fakat önceleri çıkarlarının bir gereği kendisini olarak tarafsız veya Bolşevizm'e karşı olarak tanımlamaktaydı. Bu örgütün zararlı etkisi zaten biliniyordu. Fakat Ermeni politikalarının aşırılığı ve Kafkas Ermenilerinin düşman halklar tarafından kuşatıldığı hatırlanırsa bu durum anlayışla karşılanabilir. Nitekim tarihsel deneyim onlara siyasî inancın temel bir ilkesi olarak kendilerini korumaları gerektiğini öğretmiştir.

Gürcistan'a karşı Bolşevik eğilimli olduğu suçlaması çok rahat bir şekilde getirilmişti. Belki de bunu değerlendirmek ve bu suçlamanın nasıl oluştuğunu incelemek gerekir. Son on yıl boyunca Gürcistan'daki orta ve düşük sınıftaki sosyalist ve devrimci eğilimlerin çok farklı olduğu görülmüştür. Ayrıca Kerensky yönetimindeki Rus Devriminin liderlerinden Cheidze ve Tseretelli Gürcü'ydü. Gürcülerin bu tutumlarının sebebi muhtemelen Ruslaştırılmış Gürcü aristokrasinin öncülük ettiği Rus baskısıydı.

Bolşevik darbesi döneminde ülke sosyalizmin aşırı etkisi altındaydı. Bu dönemde Bolşevikler üstünlüğü elde etmişe benziyordu. Demokrat biri olan ve hiçbir şekilde sosyalist olmayan Gürcistan Başbakanı M. Jordani, Rusya yanlısı yerel hükümetle mücadele etmek için gerici subayların idaresindeki iki süvari alayından başka maddi gücünün olmadığını anlamıştı. Öte yandan sınırdaki askerlerin Rus ordusundan korktuklarından dolayı askerlikten kaçmaları Gürcistan'ı Türklerin işgaline maruz hale bırakmıştı. Çarlık Rusya dönemindeki özellikle Rus olmayan halkların kendi bölgelerinden uzakta orduda istihdam edilmeleri politikası da devam etmekteydi. Bu politikadan dolayı Rus ordusundaki Gürcü askerler Rusya'nın kuzeybatı sınırında bulunmaktaydı. Bu askerlerin günün birinde silahlarıyla birlikte askerden kaçacakları ve Gürcistan'a geri dönecekleri kuvvetle tahmin ediliyordu. Ancak bunlar Bolşevik taraftarı oldukları için dönseler bile durum umutsuz görünmekteydi.

Bu yüzden M. Jordani sosyalistleri hükümete katılmaya davet ederek Sosyalist Cumhuriyeti ilan etti. Tüm toprakları kamulaştırdı ve bütün sanayiyi de kamulaştırmaya söz verdi. Ancak Gürcistan ordusu, Almanya'nın kendisine önerdiği; *1- Finansal yardım, 2- İç düzeni sürdürmek için bir tabur asker, 3- Hiçbir şart altında Almanya'nın müttefiki olan Türkiye'nin Gürcistan'ın sınırlarını geçmeyeceği garantisi* gibi vaatlerden dolayı savaşa devam etmeyi reddetti. Doğruyu söylemek gerekirse parasal ve askerî yardım isteğinin ilk kez İngiliz Askeri Misyonu'na yapıldığı, asker desteği ve tanıma antlaşması yapılmasının zor olduğu o zamanda Tiflis'te kimlerin finansal destek sağladığı Gürcü halkına ve M. Jordani'ye ve mutlaka hatırlatılmalıdır. O zamandan (Mayıs-Haziran 1918) beri Jordani ve Gegechkori tarafından yönetilen Gürcistan Hükümeti tüm enerjisini sosyal-demokratik ilkelerin yeniden inşası ve Bolşevik unsurların kovulmasına harcamaktadır. Ülkedeki kargaşalığın kalkması hükümetin uygarlaşmasını sağlamıştır. Özel mülkiyete belirli bir sınıra kadar izin verildi. Üç Cumhuriyetin içinde Gürcistan en başarılı olanıdır. Hükümet ve halkın çoğunluğu aşırı bir şekilde Komünizm karşıtıdır. Fakat bağımsızlık meselesi onlar için gerçek bir sorundur. Lenin

onlara Gürcistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıma teklifini sunmuştur. Eğer bunun doğruluğu kanıtlanırsa Gürcüler Denikin'den ziyade Sovyet Hükümetini Rusya'nın temsilcisi olarak tanıyabilirler.

f) Pan-Turanizm Hareketiyle İlişkileri

Bir Türk hareketi olan Pan-Turanizm ve Pan-İslamizm Gürcistan ve Ermenistan'ın hiçbir yerinde tarih ve dinlerinin farklı olmasından dolayı etkili olmamıştır. Bu Hıristiyan devletler daima aktif bir şekilde her İslâmi harekete düşman olmuşlardır. Gürcistan Müslümanları ise öncelikle kendilerini Gürcü olarak görmektedir. Bunların Türk ve İslâmi eğilimleri ise daha ziyade duygusal şekildedir.

Azerbaycan ve Dağıstan'da ise ilgi farklıdır. İki halk ta Türk yönetimi altına girmeye istekli olmamalarına rağmen, buralarda Pan-İslâmist hareketlerin varlığı güçlüdür ve tanınmış bir çok provokatör iş başındadır.

g) İran'la İlişkiler

İran'la ilişkilerin önemi Azerbaycan için ayrıdır. Azerbaycan[36], Gilan ve İran Azerbaycan'ı dâhil, İran'ın kuzey eyaletlerinde yaşayan halklar gibi aynı dini mezhebe (Şiilik) bağlı ve aynı Türk dilini konuşmaktadır. İki ülke ticari açıdan birbirine yakındır. Bu yakınlık, özellikle İngiliz-İran Antlaşması'ndan (Anglo-Persian Agreement[37]) bu yana, politik olarak herhangi bir netliğin oluşmadığı dönemde, İran'daki İngiliz etkisinin yönü ve gerçek gücünün şüpheye yer bırakmayacak bir duruma gelmesini bekleyen İngiltere'nin Azerbaycan'daki durumunun güçlenmesini sağlamıştır.

Müttefiklerin Transkafkasya'ya Yönelik Vaatleri

a) Barış Konferansının Vaatleri:

[36] Merkezi güçler tarafından İran Azerbaycan'ının devlete katılımını sağlayacağı bir barış yapılacağı beklentisiyle Türk himayesi altındaki cumhuriyete de Azerbaycan ismi verilmiştir. (yazarın notu)

[37] 9 Ağustos 1919'da Tahran'da, İngiltere ve İran arasında iki antlaşma imzalanmıştır. Ana anlaşmanın ön sözünde iki ülke arasındaki geçmişte var olan iyi ilişkilerin güçlendirilmesi ve İran'ın refahı ve gelişmesi için karşılıklı hassasiyetlere önem verilmesi gibi temennilere yer verilmiştir. Bu anlaşma'da İngilizler İran'a şu destekleri sağlayacaklarını bildirmişlerdir; *1. İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını tanıma, 2. İran hükümetine her türlü idari alanda destek ve danışmanlık sağlam, 3. İran'a her türlü askeri desteği ve İran ordusunun modernizasyonunu sağlama sözü, 4. Finansal olarak İran'ı destekleme sözü, 4. İran ticaretinin güçlendirilmesi ve açlığın önlenmesi için, ticaret yollarının düzenlenmesi, demiryollarının yapımı konusun yardım etme sözü, 5. İki ülke arasındaki gümrük tarifelerini yeniden belirlemek, İran-İngiltere arasındaki işbirliğini yeniden oluşturup bunu daha da geliştirme sözü.* İkinci antlaşmada ise İngiltere aylık % 7 faizle İran'a 2 milyon sterlin borç vermeyi kabul etmiştir. Bkz: Amos S. Hershey, *The New Anglo-Persian Agreement*, The American Journal of International Law, Vol.13,No.4, Ekim 1919, ss. 749-754. Antlaşmanın görüşmeleri ve yazışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz: PRO, Foreign Office (FO), 608/100 *Peace Conference British Delegation Correspondance and Papers*. İngiltere'nin İran'a borç vererek etki altına alması uzun süreden beri takip ettiği bir politikadır. Örneğin, 1892 yılında yapılan 6 maddelik bir antlaşma ile kırk yıl ödemeli 500 bin sterlinlik bir borç vermiştir. Bu borç 1931 yılında 375 sterlinlik son ödemenin yapılmasıyla sona erecektir. Bu antlaşma hakkında detaylı bilgi için bkz. PRO, FO, 251/58, *Printed Papers-Memorandums*.

Barış Konferansı, Kafkas Cumhuriyetleri'ne Paris'e gelerek durumlarını ifade etmelerine izin vermişti. Konferansta bunlara kesin taahhüt içermeyen sempatik cevaplar da verilmişti. Konferans Yüksek Divanı daha sonra Amerikalı yetkili Albay Haskell ve yardımcılarını *Müttefik Devletler Ermenistan Yüksek Komiseri* unvanıyla Transkafkasya'ya göndermiştir. Bunlar, öncelikle büyük kısmını gayri resmi bir kuruluş olan ve bildirildiğine göre sadece Ermenistan'a yaklaşık 600 bin dolarlık bir yardım toplayarak etkisini artıran American Relief Commision'ın[38] yaptığı hayır işleriyle uğraştı. Ayrıca tartışmalı topraklar sorununu geri planda tutarak bu sorunlarda kalıcı bir barışın sağlanması için son yapılan düzenlemelere katkı sağlaması için görevlendirildi.

b) Müttefiklerin Bireysel Vaatleri

Mondros Mütarekesi'nin sonunda Transkafkasya'nın önemli noktaları İngilizler tarafından işgal edilmişti. Ordularımızın temel fonksiyonu eski Rus imparatorluğu sınırlarından Türk güçlerinin güvenli bir şekilde geri çekilmesini sağlamaktı. Bu sağlandığı için ve ekonomik sebeplerden dolayı İngiliz güçleri Batum hariç diğer yerlerden Ağustos 1919'da geri çekilmişlerdir.

İşgalimiz süresince İngiliz Askeri Komutanlığı varlığı önceden beri bilinen ve Ateşkes Antlaşması'na göre işgali beyan edilen, ülkenin iç işlerine karışma niyeti olmayan bazı yerel hükümet ve yönetim unsurlarını tanımıştır. İngiliz Hükümeti tarafından verilen bazı sempatik mesajların dışında Kafkas Cumhuriyetleri herhangi bir şekilde tanınmamıştır. Fakat ordularımızın geri çekilmesi üzerine M. Wardrop, *Transkafkasya İngiliz Yüksek Komiseri*

[38] *American Commite for Armenian and Syrian Relief*, Anadolu'dan kaçan halklar için (özellikle Ermeniler) para vs. gibi yardım toplamak amacıyla 1915 yılında kurulmuştur. Ancak, komite sadece yardım toplamakla kalmayıp, Ermeniler arasında misyonerlik faaliyetleri yaparak bunlar lehine propaganda faaliyetleri yürütmüştür.(Mesela Amerikan Merzifon Koleji'nin müdürü White Yakın Doğu'ya yardım konusunda çalışma yapan kişilerle irtibat kurmuş, kendisi de bu faaliyetler içerisinde yer almaya başlamış, bu çerçevede çeşitli kişilerle temaslar kurmuş, çeşitli vilayetlerde toplantılara iştirak etmiştir. I. Dünya Savaşı sona erene kadar da ailesiyle birlikte Minneapolis'te kalarak, Yakın Doğu üzerine birçok konuşmalar yapmıştır. Bu arada Minnesota Eyaleti'nde teşkil edilmiş olan Yakın Doğu'ya Yardım Cemiyeti'nin Direktörlüğünü de üç sene boyunca yürütmüştür. Cemal Güven, *Amerika'daki Ermeni Progadandasına Bir Örnek: Merzifon Amerikan Koleji Başkanı George E. White, (1916-1919)*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.27 Bahar 2010, s. 574. Amerikan Merzifon Koleji ve Misyonerlik Faaliyetleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Gülbadi Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, TTK, Ankara 2008.) Ayrıca Yakın Doğu'daki Amerikan ticarî ve insanî çıkarlarını korumayı amaçlayan örgüt Amerikan'ın eski büyükelçisi Henry Morgenthau tarafından desteklenmiştir. Daha sonra adı *Near East Relif* (Yakındoğu Yardım Cemiyeti) olan örgüt, Ermenilere hizmet ederek bölgede bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasını sağlamak ve Türkiye'deki Ermeni-Amerikan işbirliğini geliştirmek için çalıştı. Bu dönemde Ermenilere Amerikan mandasına almak, Amerikan'ın ticari ve ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla *Armenia America Society, American Commite for The Indipendence of Armenia* gibi Amerika merkezi bir çok örgüt kurulmuştur. Recep Boztemur, *Religion and Politics in the Making of Amerikan Near East Policy, 1918-1922*, JSRI, No. 11, Summer 2005, s. 48. Yakın Doğu Yardım Cemiyeti'nin kuruluşundan itibaren ilk beş yıl içinde toplam 26 milyon dolarlık parayı Amerikan'ın bölgedeki çıkarlarını korumak için Türkiye'de de harcamıştır. Bunun dışında Türkiye, Kafkas Ötesi ve İran'daki mülteciler ve yetimler için yaklaşık 19.000.000 dolar; tesislere, binalara ve donanıma da 10.000.000 dolar harcandığından bahsediliyordu. Ayrıca bu kurum ve kuruluşların yıllık masraflarının 1.000.000 doları aştığı, bu miktarın Türkiye ve Kafkas ötesi halkı için sarf edilen yıllık 10–12 milyon dolardan ayrı olduğu ifade edilmektedir, Melek Öksüz, *Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları,* History Studies, Volume 2/1, 2010 s. 173.

unvanıyla Cumhuriyetleri; *a) birbirleriyle mücadele etmekten, b) General Denikin'e yönelik her türlü provokasyondan* uzak tutmak için bazı direktiflerle Tiflis'e gönderilmiştir.

Mütarekeden bu yana İngiltere'den başka İtalya da Transkafkasya'da dikkate değer rol oynamıştır. Barış Konferansı bu yılın bahar başlarında, bu bölgenin kontrolünün İtalya'ya verilmesini önermişti. Bu öneri birkaç hafta geçtikten sonra reddedildi, fakat bir İtalyan askeri misyonu zaten hazır bulunduğu Tiflis'in dışına gönderildi. Bu arada İtalyan'ın ticari faaliyetlerinde büyük bir gelişme olup, İtalyan hükümeti zengin petrol, kereste, kömür ve metal maden cevherinin fazlaca bulunduğu Transkafkasya'da alacağı imtiyazlar karşılığında Cumhuriyetlerin bağımsızlık iddialarını desteklemeyi değerlendirmektedir. Bu gelişmenin kötü yanı İtalyanların, Almanların Mayıs-Haziran 1918'te imzalanan Alman-Gürcü Antlaşması'daki ticari kazançlarının kalıcı kayıplarını telafi etmeyi de düşünmesidir. Ancak ticari çıkarlarına zarar vermesinden dolayı bunun artık zor olduğu görülmektedir. Türklere karşı desteğinden dolayı Gürcistan'daki Alman prestiji hala yüksek, ancak Almanların Gürcistan'da birkaç aydan beri devam eden varlığı buradaki Alman garnizonunun ateşkesten önce kaldırılmasıyla sona ermiştir.

Transkafkasya Problemi

Transkafkasya problemi Rusya'nın büyük sorunuyla bağlantılıdır. Bu nokta yukarıda yeterince ele alındığı için tekrarlamaya gerek yoktur. Gürcistan ve Azerbaycan'ın özerk eyaletler olarak federatif bir Rusya'ya dâhil edilmesi muhtemelen kabul edilmeyecek bir tavizdir. Ermenistan'ın geleceği şuan mandater[39] bir devletin onun gelişimine yardımcı olmak için sorumluluk alıp almayacağına bağlı görünmektedir. Türklerin Transkafkasya ile bağları çok zayıftır. Doğrudan tek bağlantısı yeni Ermenistan Devleti'nin toprak sorunuyla ve daha zayıf bağlantısı ise Pan-İslâmist eğilimlerinden dolayı Azerbaycan üzerindeki barış şartlarına muhtemel etkileridir.

Bu düşüncelerden farklı olarak, Doğu'da önemli bir güç olan İngiltere, Transkafkasya sorununda tarafsız olamaz. Transkafkasya Doğu'nun en önemli kapılarından biridir. Demiryolları (Batum-Bakü ve Batum-Tiflis-Culfa) sırasıyla Hazar ve ilerde Krasnovodsk[40] Bolşevik ve Pan-İslamist tahriklerle dolup taşan Türkistan ve İngiltere'nin yeni sorumluluklar aldığı İran'a doğru uzanmaktadır. Ruslar tarafından yapılan Alyat-Julfa hattı ve yeniden inşası için şu aralar yabancı bir desteğe ihtiyaç duyan Azerbaycan bu iki yolla birleşecektir. Bu durum mevcut ticareti güçlendireceği gibi birinin diğerini kolayca yönlendirebileceği propagandalara da sebebiyet verecektir. Doğu ve Batı arasındaki ulaşımda önemli ana yolların geçtiği ülkelerle İngiltere ve İngiliz politikasının barışçı ve dostane bir ilişki içinde olmasının gerekli olduğu görünmektedir.

Tanıma Sorunu

[39] Manda, yönetim biçimi olarak tartışmaların başladığı 1919 yılına kadar uluslararası diplomaside ve literatürde kullanılmayan bir terimdi. Manda yönetimi, sömürge yönetimlerinden farklı bir tanım olarak ilk defa Güney Afrikalı General *Jean Christian Smuts* tarafından ortaya atıldı. Smuts, bu konu ile ilgili önerisini bir teklif olarak konferansın toplanması öncesi 16 Aralık 1918'te komisyona sundu. Osman Köse, *İstanbul'daki Amerikalı Diplomat ve Misyonerlere Göre Türkiye'de Amerikan Manda İdaresi'nin Kurulma Gerekçeleri (1919)*, History Studies, Volume 2/1, 2010, s. 209.

[40] Asıl adı *Kızıl Su* olan şehrin adı Ruslar tarafından 1869 yılında *Krasnovodsk* olarak değiştirilmiştir. Günümüzde Türkmenistan'ın Balkan Vilayeti'nde Hazar Denizi'ne kıyısı ve önemli bir limanı bulunan şehrin ismi Türkmenistan'ın eski devlet başkanı olan *Sapar Murat Türkmenbaşı* tarafından 1993 yılında *Türkmenbaşı* olarak değiştirilmiştir.

I. Dünya Savaşı başladığından beri bütün müttefik devletler az ya da çok doğrudan Amerika veya Avrupa mandaterliğinde bağımsız bir Ermeni Devleti için söz vermişlerdir. Bu yüzden öncelikle Ermenistan'ın bu konuda Azerbaycan ve Gürcistan'dan farklı bir durumda olduğu mutlaka kabul edilmelidir. Ermenistan için tek sorun, kurulması düşünülen Erivan Cumhuriyeti topraklarına eklenmesi gereken Türk topraklarının fazlalığıdır.

Gürcistan ve Azerbaycan'a gelince; Gürcistan'ın bağımsızlık yönündeki iddiaları Azerbaycan'dan son derece güçlüdür. Gürcistan, bağımsız bir devlet olarak uzun bir tarihe sahiptir ve Azerbaycan'ın karışık nüfusu tarafından şimdiye kadar ifade edilenden daha yüksek kendi kendini yönetme kapasite ve bağlılığına sahiptir. Azerbaycan ise tıpkı Dağıstan gibi, yüzyıllardır İran hâkimiyeti altında kalmıştır. Bağımsızlık iddiası İran'ın Azerbaycan ve Gilan eyaletlerinin halklarından daha cesurca değildir. Aynı zamanda da çok zordur. Eğer imkânsız değilse, Gürcistan'a farklı Azerbaycan'a farklı muamele edilmelidir. Eğer Ruslara Kafkas sıradağlarını geçme ve Batum-Bakü demiryolunun sonunda Azerbaycan'ı işgal etmeye izin verilirse Gürcistan'daki liberaller asla güvende olmayacaklardır. Diğer yandan, böyle bir durumun lehine olacak şekilde yerel görüşün tam olarak ifade edilmesinin eksikliği, İngiliz Hükümeti için Azerbaycan Cumhuriyeti'ni, muazzam petrol yatakları ve bunun Bakü'ye taşınması konusunda İran'la yeniden birleşmeye ikna etmek zor olacaktır. Böyle bir gelişme her türlü siyasal düşüncedeki Rusları Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak tanınmasından daha fazla olarak kesin bir şekilde kızdıracaktır.

Uygulanabilir amaçlar için bu iki cumhuriyetin aynı konumda değerlendirilmesi gerekmektedir. Sorunlar daha sonra büyük oranda;

a) Birleşik Rusya Partisi ve Denikin'i kızdırmaya (karşımıza almaya) ne kadar hazırız ve

b) İran ve gelecekte şekillenecek Rusya arasına tampon devletler kurmamız ne kadar önemlidir

şeklinde olacaktır.

Müttefikler tarafından cumhuriyetlerin biran önce tanınması için federatif bir Rusya savunucularının arasındaki kayda değer ölçüdeki sempatinin yönetilmesi ve mutlaka İngiliz veya Amerikan mandasında, kuruluşu devam eden Milletler Cemiyeti'nde yerlerini almaları düşüncesi öne çıkmaktadır. Tanıma, Cumhuriyetlerin (Ermenistan dâhil) federatif bir devlet şeklinde düzenlenmesini öngören anlaşmaya dayanmalıdır. Bunu mandater güçlerin -daha önce Rusya'nın elinde olan- yetkilerini bölgedeki bütün özerk devletler üzerinde genişletmek istediğini ve buralarda demokratik temellere dayalı bir yönetim biçimi sağlayacağını belirten bir deklarasyon takip etmelidir. Ümit edilir ki bu gelişme Don[41], Terek ve Kuban Kazak (Cossak)[42] bölgelerinin ve takiben Ukrayna'nın yeni bir federatif devlet olarak birleşmesinde hızlı bir etkisi olur. Bunlardan ikincisi (Terek) zaman içinde önceki Rus İmparatorluğu'nun

[41] Karadeniz'in kuzeyinde, Rusya'nın Ukrayna sınırında olan Don, 18 Mayıs 1918 yılında *Vsevelikoe Voisko Donskoe* (Don'un Yüksek ordusu) adı altında *Novocherkassk* şehrinin başkent olduğu Bolşevizm karşıtı bir devlet olarak bağımsızlığını ilan etti. Ancak 1920'de Ruslar tarafından işgal edildi. 1991 yılında Sovyet Rusya'nın dağılması üzerine *Don Cossak Republic* (Don Kazakları Cumhuriyeti) adıyla tekrar bağımsızlığını ilan etse de bu kabul edilmedi ve Rusya'ya bağlı olarak kaldı.

[42] Terek, Hazar Denizine kıyısı olan ve günümüzde Rusya'ın güneyinde yer almaktadır. Batısında ise Kuban bulunmaktadır. Kazak Hattı üzerinde bulunan üç devlet de I. Dünya Savaşı sırasında bağımsızlıklarını ilan etmişler ancak 1920 yılında Ruslar tarafından işgal edilmişlerdir. Ruslar, tüm Kafkaslarda yaptığı gibi buradaki halkları başla yerlere sürgüne göndermiş ve bölgenin nüfus yapısını değiştirmeye çalışmıştır.

etkisindeki topraklarda Bolşevizm'in etkisinin olmadığı demokratik federatif bir devlet şeklinde genişleyebilir.

Bu hat üzerinde Denikin ve Birleşik Rusya partisiyle girişilecek bir hareket mandater güçlere başarısızlığa neden olacak ağır bir yenilgi getirebilir ve müttefik güçlerden hiç biri tek başına bu sorumluluğu almak istemez.

Diğer bir alternatif ise bir yandan iki devlete saldırmaması konusunda Denikin'e baskı kurarken diğer yandan da General Denikin'in durumu kesinleşene kadar Gürcistan ve Azerbaycan'ı tanımaktan kaçınmaya devam etmektir.

Üçüncü bir yol beş yıl sonra bu devletlerin otonom devletler şeklinde birleşmelerine bağlı olarak ve federal temele dayalı bir Rusya'nın kurulacağını farz ederek Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında Gürcistan ve Azerbaycan'ı hemen tanımaktır. Bu hatlar üzerindeki hızlı bir hareket General Denikin'in kış aylarında Transkafkasya'yı boğun eğdirmeye yönelik şu anki çabalarını engelleyebilir. Öte yandan, bu tür bir sınırlı tanımanın olması başlı başına bir şüphe uyandırabilir, onu ve partiyi yeterli güç oluşturmak için ellerinde bulunan Alman silahlarına yöneltebilir.

Sonuç

Doğu ve Batı arasındaki en önemli geçiş noktalarından biri olan Transkafkasya tarihten bu yana büyük devletler arasındaki mücadele alanlarından biri olmuştur. Bu mücadele dönemlerinden birisi de I. Dünya Savaşı sonrasıdır.

Çalışmada ele alınan rapor bu mücadelenin nedenlerini ortaya koymakla birlikte, batılı devletlerin bölge ve bölge halklarına bakışlarında çıkarların yanında bir takım dini ve kültürel unsurların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Şöyle ki, Lord Curzon Kafkas Cumhuriyetleri'nin tanınmaları konusunu değerlendirirken Ermenistan'ın bağımsızlığının tanınması konusunda tartışmaya bile gerek olmadığını ifade etmektedir. Öte yandan Gürcistan ve Azerbaycan'ın durumlarını değerlendirirken, Gürcistan'ın Avrupa kökenli bir medeniyete sahip olduğunu söylemesi, Azerbaycan'ın ise Müslüman ve Türklere (Türkiye Türklerine) sempati duyduğunu altını çizerek ifade etmesi önemlidir. Bu bakış açısından dolayı, Gürcistan'ın bağımsızlığının Azerbaycan'dan daha önemli olduğunu, iki devlete farklı şekillerde muamele edilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir. Öte yandan Pan-İslamist hareketleri değerlendirirken bu hareketin savunucularını ise provokatör olarak tanımlamıştır. Bu durum bir kez daha göstermiştir ki, devletlerin politikaları her ne kadar çıkarları ön planda tutsa da, uzun vadede dini ve kültürel unsurlara da bağlı olmaktadır.

Raporda dikkat çeken bir diğer husus ise İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ciddi bir biçimde desteklediği Taşnaksutyun örgütünün Kafkasya'da kendi aleyhlerine dönmeleriyle birlikte bunları 'terörist' grup olarak tanımlamasıdır. Böylece İngiltere 1890'dan itibaren başlayan Ermeni olaylarında, Ermenilerin mağdur olduğu yönündeki iddialarının uydurma olduğunu itiraf etmiştir.

1918-1919 yılları arasında Transkafkasya'da kurulan bu cumhuriyetler uzun ömürlü olamamış, Sovyet Rejiminin ülkede kontrolü ele almasından sonra bu devletin işgaline uğramışlardır. Bu devletler ancak Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte 1990'dan sonra bağımsızlıklarını yeniden kazanmışlardır.

KAYNAKÇA

A.Arşiv Belgeleri

1. Public Record Office (PRO)

Cabinet Office (CAB), 24/95.

Foreign Office (FO), 608/100, 251/58.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Siyasi Harb-i Umumî (HR. SYS. HU), 136/15.

B.Kitap ve Makaleler

Alan, Gülbadi, Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji, TTK, Ankara 2008.

Atkin, Muriel, *The Pragmatic Diplomacy of Paul I: Russia's Relations with Asia, 1796-1801*, Slavic Review, C. 38, S. 1 Mart 1979, ss.60-74.

Blow, David, Shah Abbas, The Ruthless King Who Became an Iranian Legend, I.B. Tauris&Co. Publication, New York 2009.

Boztemur, Recep, *Religion and Politics in the Making of Amerikan Near East Policy, 1918-1922*, JSRI, No. 11, Summer 2005, ss.48-59.

Cornwall, J.H.M., *The Russo-Turkish Boundary and the Territory of Nakhchivan*, The Geographical Journal, Vol. 61, No. 6, Haziran 1923, ss. 445-450.

Dyer, Gwynne, *The Turkish Armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotations of Moudros*, Middle East Studies, Vol.8, No. 3, Ekim 1972, ss.313-348.

Ergün, Mustafa, *Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar*, Kuramsal Eğitimbilim, C.2, S. 1, 2009, ss.31-56.

Goudie, A.S., George *Nathaniel Curzon: Superior Geographer*, The Geographical Journal, C. 146, S. 2 Temmuz 1980, ss. 203-209

Güven, Cemal, *Amerika'daki Ermeni Progadandasına Bir Örnek: Merzifon Amerikan Koleji Başkanı George E. White, (1916-1919*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.27 Bahar 2010, ss. 571-587.

Hershey, Amos S., *The New Anglo-Persian Agreement*, The American Journal of International Law, Vol.13,No.4, Ekim 1919, ss. 749-754.

Köse, Osman, *İstanbul'daki Amerikalı Diplomat ve Misyonerlere Göre Türkiye'de Amerikan Manda İdaresi'nin Kurulma Gerekçeleri (1919)*, History Studies, Volume 2/1, 2010, ss.207-218.

Öksüz, Melek, *Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları,* History Studies, Volume 2/1, 2010, ss.147-187.

Pearce, Brian and W. M. Thomson, *Introduction to 'Transcaucasia 1918-19*, Revolutionary Russia, Volume 10, No.1, 1997, ss.72 — 96.

Raleigh, Donald J., *The Russian Civil War, 1917-1922*, The Cambridge History of Russia, Volume III, (Edited by Ronal Grigor Suny), Cambridge University Press, Cambridge 2006, ss. 140-167.

Rose, John D., *Batum as Domino, 1919-1920: The Defence of India in Transcaucasia*, The International History Review, Volume 2, No. 2 January 1980, ss.266-287.

Smith, Jeremy, *Non-Russians in the Soviet Union and After*, The Cambridge History of Russia, Volume III, (Edited by Ronal Grigor Suny), Cambridge University Press, Cambridge 2006, ss.495-521

Soysal, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945) C. I, T.T.K. Yayınları, Ankara 2000.

Yeşilot, Okan, *Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları*, TAED S.36, 2008, ss.187-199.

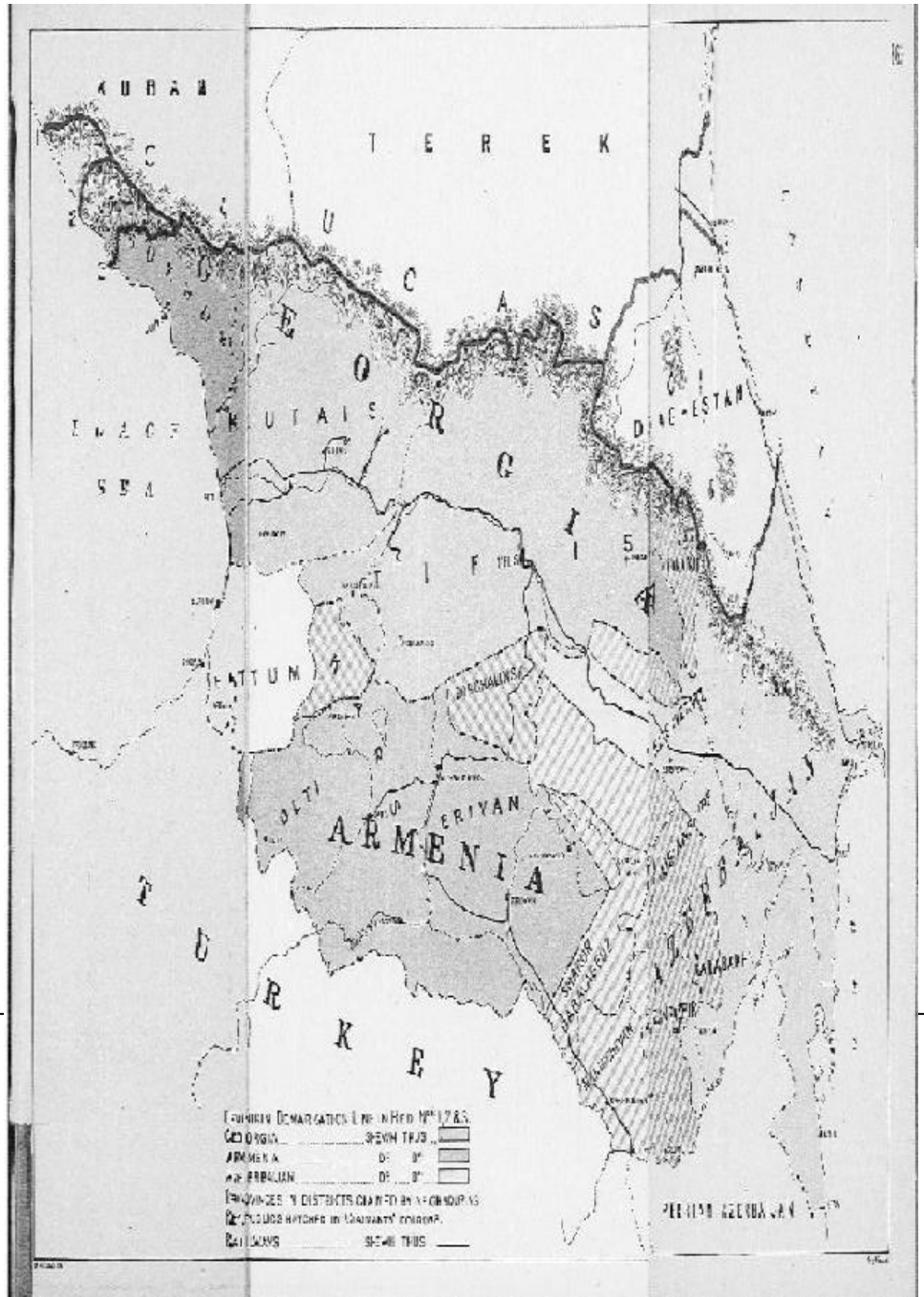

EK 1 1919 yılında Transkafkasya